

special school № 80 and a primary school teacher in a special boarding school № 9 for deaf children (1962-1964), work as a teacher at KDPI. O. Gorky and work as a speech therapist in a children's clinic (1965-1999), a period of well-deserved rest (2000 - present). The range of scientific interests of the well-known scientist is also outlined and a brief review of her main scientific works is made. The subject of the scientist's research concerned the methods of training speech therapists, practical training of future specialists, problems of speech disorders (devoted to phonetic errors in writing in children with intellectual disabilities who studied in Ukrainian). Olena Hopichenko also made a significant contribution to the study of dysgraphia. The classification of errors, which she co-authored with Yevheniya Sobotovych, is still important for speech therapy. The classification is still the most reasonable and is based on the definition of the guiding principles of writing. It is valuable for the scientist to see and understand that the writing process is closely connected with the peculiarities of the neuropsychological sphere of students. The scientist also developed the content of correctional training, attention in the development of the content of training is focused on the development of those functions, the insufficiency of which was found in children during the experiment.

During the preparation of the material on the scientific heritage and way of life of well-known scientists of Ukrainian correctional pedagogy, the leading directions of development of domestic defectology of the middle of the XX century were covered.

Key words: history of Ukrainian speech therapy, personalities, Ukrainian scientists-defectologists, children with speech disorders, defectology, way of life, periodization, scientific and pedagogical activity.

DOI 10.31392/NPU-nc.series19.2020.40.08

УДК 316.6.-053.6:316.7

О.П. Круглик

o.kruhlyk@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-9632-6579>

В.О. Погребняк

153_vika@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-7188-3152>

ВИВЧЕННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ВПЛИВУ НА ВСТАНОВЛЕННЯ МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ ПІДЛІТКІВ

У даній статті розглядається проблема встановлення міжособистісних стосунків у підлітків з порушеннями слуху під соціокультурним впливом малої групи. Оскільки саме в підлітковому віці виникає найбільша потреба у самовираженні, визначенні соціальних ролей, формується вміння висловлювати свої думки та відстоювати власний світогляд.

Авторами розкриваються особливості проявів міжособистісних стосунків в шкільній групі п'ятикласників, надаються результати соціометричного обстеження учнів.

В статті акцентується увага на протиріччях підліткового віку, на визначній ролі вчителя та батьків у формуванні міжособистісних стосунків учнів класу та згуртованості шкільної групи.

Ключові слова: міжособистісні стосунки, мала група, соціокультурний вплив, згуртованість групи.

Постановка проблеми. Соціальний розвиток дітей з порушеннями слуху на сучасному етапі перебуває в певній залежності від соціокультурних впливів і реалізується за допомогою мікросоціуму, в якому перебуває дитина. Соціальне становлення особистості формується в призмі міжособистісних стосунків у малій групі, її діяльності, взаємодії та комунікації. В такому безперервному процесі дитина з порушеннями слуху не лише набуває соціальний досвід, а й формується її власна соціальна позиція, статус та вміння взаємодіяти з іншими людьми.

Діти з порушеннями слуху, як частина соціальної громади потребують самоактуалізації та самовдосконалення в системі сучасних умов міжособистісних взаємин та соціальної діяльності, що відповідають критеріям моральних, культурних та соціальних цінностей громади.

У зв'язку з цим, головним та першочерговим завданням сьогодення є формування життєвої позиції учня з порушеннями слуху, як повноцінного члена соціального середовища. Саме соціокультурні

умови суспільства, в яких перебувають діти з порушеннями слуху допоможуть у встановленні міжособистісної взаємодії з чуючими людьми. До таких завдань сьогодення можна віднести: формування соціального досвіду в процесі власної життєдіяльності, вміння встановлювати групові зв'язки, розвиток у дітей з порушеннями слуху соціальної свідомості та бажання взаємодіяти у колективі.

Аналіз досліджень і публікацій. Процес становлення та розвитку міжособистісних взаємин у групі однолітків є актуальним і цікавить науковців з різних споріднених галузей. Фундаментальні наукові напрацювання Л. Виготського про наявність загальних закономірностей нормального та аномального розвитку, про якісну своєрідність розвитку дитини з порушеннями слуху стали підґрунтям теоретико-методологічних надбань загальної та спеціальної психології в різновекторних наукових напрямках: вивчення формування особистості в онтогенезі нормального й аномального розвитку (В. Белинский (1974), І. Бех (2006), Л. Богданова (1986), Т. Гурлева (2015), Т. Малахова (2012), І. Соловьев (1998), І. Цукерман (1998) та ін.); принцип єдності соціальних і психічних факторів у динаміці групових процесів (А. Зайченко (2006), Л. Коломинский (2001), М. Кондратьев (2002) та ін.); теорія соціально-психологічних тренінгів (В. Білоусова (1997), Т. Волинець (2006), Т. Гурлева (2015) та ін.); положення про провідну роль спільної діяльності і спілкування у розвитку колективу як малої групи (Л. Божович (2008), І. Кон (1981), та ін.); вивчення міжособистісних стосунків в процесі діяльності людини як члена суспільства (Я. Коломинський (2001), Н. Обозов (1996), М. Сачкова (2006) та ін.).

В даному аспекті вивчення хочеться пригадати думку саме психолога О. Бодальова (1993), що успіх міжособистісних відносин полягає в сприйнятті та розумінні людьми один одного у різних сферах життя, що охоплює практично весь діапазон існування людини, починаючи від його відношення до великих соціальних груп (громади, нації) до інтимних, діадних відносин (подружніх, відносин з батьками і однолітками) (Бодалев, А. А. (1993).

В сурдопедагогічному аспекті вивченням проблеми міжособистісних відносин дітей та підлітків з порушенням слуху займалися свого часу В. Белінский (1974), Е. Війтар (1981), І. Колесник (1990), М. Нудельман (1981), та інші. Авторами були зроблені висновки, що у глухих школярів без педагогічного керівництва майже не формуються позитивні відносини до товаришів, а такі емоційно-вольові складові як чуйність, уважність, взаємодопомога необхідно розвивати. У більшості дітей з порушеннями слуху відсутнє почуття відповідальності за клас, школу, переживання успіхів або неуспіхів класу в навчальній і сумісній трудовій діяльності. Тому, вищезазначеними авторами рекомендується концентрувати увагу педагогів на таких поняттях, як громадська активність і спрямованість життєдіяльності.

За експериментальними дослідженнями сьогодення Н. Пешкова (2018), І. Соловйова та І. Цукермана, що базувалися на соціально-психологічному опитуванні та проведенні емпіричного експерименту, було визначено, що позиція дітей з порушеннями слуху в спілкуванні з чуючими характеризується пасивністю та униканням, діти усвідомлюють свій дефект, який заважає їм розвинути впевненість. В той же час, згідно з твердженнями П. Янна (2003), передумовами успішних соціальних контактів глухих з чуючими можна вважати: спонтанність, готовність до переключення, в тому числі вміння вступати в спілкування, здатність концентруватися, толерантність до фрустрації (Янн, П. А. (2003).

Мета статті. Висвітлити аспекти міжособистісного спілкування учнів п'ятих класів та соціокультурні умови впливу на міжособистісні стосунки в групі чуючих та групі дітей з порушеннями слуху, як чинників формування соціального досвіду та становленню соціальної активності в життєдіяльності особистості.

Виклад матеріалу дослідження. Досвід формування міжособистісних стосунків, що був отриманий в малій групі, займає вагомe значення у розвитку соціальної особистості. В процесі життєдіяльності групи, з одного боку, відбувається постійний взаємовплив членів групи один на одного, а з другого боку, відбувається вплив окремого члена групи на групу в цілому, і навпаки. Під таким соціокультурним впливом формуються у членів групи оцінка, самооцінка, погляди на події довкілля. Враховуючи головні аспекти взаємодії та поведінки в суспільстві, здатності до продуктивних міжособистісних відносин, визначення соціальних ролей, формування соціально-емоційного розвитку дітей з порушеннями слуху є питаннями для вивчення в сучасній спеціальній освіті.

Міжособистісні взаємини є рушійною складовою у забезпеченні повноцінного спілкування членів

соціуму. Оскільки, формування особистості дітей відбувається в умовах взаємодії їх з довкіллям, яке здійснює на них безпосередній соціокультурний вплив, відповідно до цього дитина більш чи менш активно проявляє себе, отримує задоволення від процесу спілкування, а відтак формуються її комунікативні потреби, що виступають провідним фактором розвитку індивіда як соціалізованої людини.

В умовах інтегрованого навчання глухих учнів в масовій школі за спостереженнями зарубіжних дослідників (E.Goldblat, T. Most, (2018); E.Terleksi, J.Kreppner, M.Mahon, (2020); J.Dammeyer, M.Chapman, (2018)), глухі учні бувають пасивними, малоініціативними в спілкуванні з учителями і з чуючими однолітками. Педагогічно неорганізоване спілкування з чуючими однокласниками не забезпечує подолання труднощів і невизначеності в спілкуванні. На характер неформальних відносин з чуючими (невимушеність, близькість) впливає тип контакту: умови змагань діють негативно, а співробітництво – позитивно.

Отже, потреба в спілкуванні формується у дитини ще з малку, і як ми описували в наших попередніх дослідженнях, і як доведено іншими дослідженнями (Е.Речицька, 2020), у дітей з порушеннями слуху дошкільного віку вже необхідно цілеспрямовано з корекційною складовою формувати процес спілкування усним мовленням як найвагомішим надбанням нації. Однак, можливість самовираження, вміння знаходити спільні інтереси та підтримувати комунікативний зв'язок на належному рівні залежить в більшій мірі не тільки від індивідуальних особливостей дитини, а й від соціокультурних умов, які впливають на дитину. Бажання бути в групі однолітків, уникнення страху бути незрозумілим, вміння знаходити спільні інтереси, бажання проявляти себе як індивідуальність формує відчуття соціальної значимості в певній соціальній групі. Слід зауважити, що в підлітковому віці дане питання стає більш вагомих та актуальним, оскільки провідним видом діяльності у підлітків можна вважати інтимно-особистісне спілкування. Саме в підлітковому віці виникає найбільша потреба у самовираженні, визначенні соціальних ролей, формується вміння висловлювати свої думки та відстоювати власний світогляд. Таким чином, життя дитини-підлітка будується на спілкуванні, встановленні контакту з однолітками або з дорослими людьми.

Так, вибудовуючи власні міжособистісні відносини, підлітки вчаться здобувати потрібну їм інформацію, переймати соціальний досвід, збагачують себе морально-етичними знаннями і цінностями, вчаться правилам культурної поведінки, створюють свій стиль спілкування, відчуваючи себе повноцінним членом суспільства.

Таким чином, якщо у нормально чуючого підлітка складаються дві системи взаємин з оточуючими: перша – з дорослими, друга – з однолітками, то у підлітка з порушеннями слуху така система є більш складнішою. В системі формування міжособистісних взаємин підлітка з порушеннями слуху абстрактно дорослі і однолітки ще поділяються на тих, хто володіють усним мовленням, і тих, хто говорить жестами. Звичайно перший свій досвід соціального спілкування діти набувають ще в колі сім'ї, як первинної соціальної групи. У підлітків прагнення бути дорослим перетворюється у потребу з'являються бажання усвідомлювати себе як особистість, мати власні погляди. І в той же час, підліток завжди прагне перебувати в суспільстві однолітків, займати там певний статус, мати авторитет, тому і вивчення віднайдення авторитету для підлітка з порушеннями слуху в соціумі є для нас ваговим і цікавим.

Але підлітковий вік має безліч характерних саме для даного віку протиріч. Зупинимося на основних типах протиріч за А. Реаном (2003).

Отже, протиріччя між вимогами, що висувуються перед дитиною новою діяльністю, і вже відомими способами її виконання. Навчальна діяльність в середній ланці школи вимагає абстрактного мислення, аналізу через включення будь-якого явища в нову систему зв'язків, але учень звик вирішувати завдання конкретного, вже відомого типу. Він починає переносити ці способи дії в нові умови і, звичайно, не отримує правильної відповіді (Речицька, Е. Г., Гайдова, Ю. В. (2017)).

Протиріччя між типом освіти і можливостями самого підлітку. Пасивно-ілюстративний тип освіти стає гальмом для розумового та інтелектуального розвитку школяра. Він передбачає відсутність використання життєвого досвіду підлітка і його відношення до засвоєваних знань. Звідси тенденція до повторення вже відомого, відсутність дискусій.

Протиріччя між особливостями навчання в початковій школі і в середній школі. У початковій школі навчання веде один педагог, діти звикають до його вимог, манери поведінки. У середній школі –

багатопредметне навчання. Різні уроки ведуть різні вчителі, думки яких про одного учня можуть сильно відрізнятися.

Протиріччя між масовим характером навчання та індивідуальними пізнавальними особливостями учня. Реально це суперечність виявляється в тому, що кожен школяр повинен засвоїти державну програму навчання. Так як стандарт освіти є необхідним для всіх, то педагоги пред'являють, як правило, однакові вимоги до всіх, не враховуючи нахилів та здібностей підлітка до певної предметної галузі.

Протиріччя між старим знанням і новим відкриттям. Воно полягає в тому, на думку автора, що батьки і педагоги розуміють нові якості особистості підлітка та їхні відмінності від вже наявних.

Протиріччя між потребами і можливостями їх задоволення. Потреби розглядаються як бажання людини в предметах матеріальної та духовної культури. Щоб реалізувати потреби, потрібна активність в досягненні мети. У значної частини підлітків існують протиріччя між духовними і матеріальними потребами. Діти не люблять чекати, їм хочеться мати все і відразу (Речицкая, Е. Г., Гайдова, Ю. В. (2017).

Потреба проявити себе в середовищі однолітків, бажання бути цікавим і привабливим, переживання з приводу зовнішності. Невідповідність зростання м'язової маси «створює» не ту зовнішність, про яку підліток мріє. Звідси виникає думка про свою фізичну недосконалість.

Бажання реалізувати себе і невміння це зробити. Підліток відчуває дефіцит в значущих людей і у спілкуванні з ними. Але останнє часом неможливо здійснити, так як дорослі не розуміють його намірів поговорити, поміркувати (Болбочану, А. В., Плэтикэ, А. А. (2017).

Таким чином, розвиток організму підлітка відбувається одночасно зі становленням його особистості. Вирішення протиріч, на думку А. Реана, допоможе дитині-підлітку реалізуватися на більш високому рівні.

Головне новоутворення підліткового віку – це більш високий рівень самосвідомості. Разом з ним виникає чітко виражена потреба правильно оцінювати і використовувати наявні можливості, формувати й розвивати здібності, доводячи їх до рівня, на якому вони знаходяться у дорослих людей.

У цьому віці діти стають особливо чутливими до думки однолітків і дорослих, перед ними вперше гостро постають проблеми морально-етичного характеру, пов'язані, зокрема, з інтимними взаєминами.

Відносини підлітків з батьками інтенсивно перебудовуються. Дедалі більше місця займає критика способу життя батьків, їхніх установок і способу дій. Але, незважаючи ні на що, відносно міцними залишаються емоційні зв'язки підлітка з батьками, і вплив батьків з їхніми соціокультурними цінностями є незаперечним.

Дорослий виступає зразком діяльності для дитини, зокрема і дитини з порушеннями слуху. У співпраці з ним підліток займає позицію його помічника. Участь в сумісній діяльності формує відповідальність, самостійність, уважність. Однак не завжди образ-ідеал дорослого збігається з батьком або матір'ю. Швидше буває навпаки, підліток переосмислює їх роль і значення у своєму житті (Гончарова, Е. Л., Кукушкина, О. И. (1998).

У середніх класах школи замість одного вчителя з'являється багато нових педагогів, у яких зазвичай дуже різні стилі поведінки і манера спілкування, а також прийоми ведення занять. Різні вчителі пред'являють різні вимоги до дітей, що змушує їх індивідуально пристосовуватися до кожного нового вчителя. У підлітковому віці з'являється диференційоване ставлення до різних вчителів: одних люблять, інших не сприймають, до третіх ставляться байдуже. Формуються і нові критерії оцінок особистості і діяльності дорослих людей. Це, з одного боку, створює можливість для більш точної і правильної оцінки людей шляхом їх порівняння між собою, а з іншого боку, породжує певні труднощі, обумовлені невмінням підлітків правильно сприйняти дорослого, дати йому вірну оцінку (Гончарова, Е. Л., Кукушкина, О. И. (1998).

Загалом, міжособистісні стосунки являють цілісну систему установок, орієнтацій, стереотипів членів групи відносно один одного, на основі спільної діяльності. Спілкування з однолітками в малій групі (класі) у цьому віці набуває значної цінності, а вторинними стають зазвичай навчання і стосунки з родиною. Педагогічне спрямування дитячих взаємин, їхня гуманізація є важливим чинником, який забезпечує накопичення морального та життєвого досвіду.

У спілкуванні зі світом чуючих людей учні з порушеннями слуху вимушені використовувати словесне мовлення в усній та писемній формі. На жаль, якість сформованого словесного мовлення (незалежно від застосовуваного методу навчання) залишається низькою, що не відповідає вимогам соціального спілкування (чіткість і зрозумілість мовлення оточуючим). І таким чином, словесно-мовленнєва компетентність глухих і слабочуючих дітей в спілкуванні з чуючими обмежена. Підвищення її реального рівня продовжує залишатися стратегічним завданням сучасної сурдопедагогічної теорії і практики.

Отже, проблема становлення міжособистісних відносин у дітей і підлітків з порушеннями слуху набуває особливого значення. Специфіка розвитку особистості дитини обумовлюється порушенням слуху і відносною ізольованістю його від соціуму. Процес соціалізації у дітей з порушеннями слуху відбувається зазвичай у деприваційних умовах (Речицкая, Е. Г., Гайдова, Ю. В. (2017)). Неможливість встановлювати контакти за допомогою словесного мовлення призводить до формування своєрідної комунікативної компетентності дітей з порушеннями слуху. Тому, розвиток особистості дітей з порушеннями слуху в певній мірі залежить від характеру взаємин з іншими людьми, і в першу чергу від соціокультурного досвіду батьків. Відповідно до цього постає необхідність діагностування і вивчення умов для подальшого формування відповідних позитивних міжособистісних взаємин учнів. На міжособистісну взаємодію підлітків зазвичай впливає референтна група, якою в умовах спеціального навчання дітей порушеннями слуху є шкільний клас.

Узагальнення теоретичних підходів та практичних висновків з дослідження міжособистісних взаємин серед чуючих підлітків та серед учнів з порушенням слуху одного і того ж віку свідчать, що однією з головних потреб підліткового віку є потреба проявити себе в середовищі однолітків, знайти «своє» місце у групі під впливом соціокультурних умов. Відповідно до цього нами було проведене експериментальне дослідження, яке базувалося на визначенні ступеня значущості кожного члена групи (в загальному та спеціальному закладах освіти) для його товаришів з класу та визначення характеру таких взаємин у різнотипових колективах однієї вікової групи.

Методика експериментального дослідження проводилася на базі спеціальної школи-інтернату I-III ступенів № 9 міста Києва для дітей зі зниженим слухом та загальноосвітньої школи I-III ступенів № 1 міста Києва. В експерименті брали участь діти 5-х класів із загальною кількістю 24 учня, які були розподілені так: учні загальноосвітньої школи – 15 учасників (7 хлопців, 8 дівчат) та учні спеціальної школи для дітей з порушеннями слуху – 9 учасників (7 хлопців, 2 дівчат). В якості інструменту дослідження була використана адаптована соціометрія (Дж. Морено Баюшкина, С. М. (2018)).

Соціометрична техніка, розроблена Дж. Морено, застосовується для діагностики міжособистісних і міжгрупових відносин з метою їхньої зміни, поліпшення й удосконалювання. За допомогою соціометричного підходу можна вивчати типологію соціального поведіння людей в умовах групової діяльності, робити висновки про соціально-психологічний вплив членів групи.

Бланк опитування містив такі запитання: Кого з своїх однокласників ти б хотів запросити на свій день народження? З ким би ти хотів підготувати шкільний концерт? З ким би ти хотів сидіти за одною партою?

Учні мали змогу обрати на кожне запитання по три однокласника, не пояснюючи свій вибір. Опитування відбувалось в колективній формі роботи. У загальноосвітній школі інструкція була представлена лише у усній формі, у спеціальної загальноосвітній школі для дітей з порушеннями слуху інструкція надавалися за допомогою усного та писемного мовлення, при потребі використовувалося міміко-жестове мовлення. Кожен колектив класу виконував завдання самостійно, лише частина дітей з порушенням слуху потребувала у додатковій інструкції за допомогою міміко-жестового мовлення. На виконання завдання відводилося 20 хвилин.

За результатами вибору учасників експериментального дослідження, була складена соціоматриця міжособистісних відносин учнів 5-х класів, для кожного класу окремо.

За результатами отриманих даних було встановлено, що група класу учнів з порушеннями слуху мала визначеного лідера, який вибраний за позитивними якостями особистості та результатами успішності навчання. Всього 56% учнів класу були бажаними учасниками групи, вони швидко вступали в контакт з усіма членами класу, мали спільні інтереси та контактували, як правило, з окремою частиною групи, що відображалось у шкалі взаємних виборів. Як свідчать дані соціоматриці 22% учнів класу –

були в певній мірі відстороненими від групи однолітків, майже не спілкувалися з класом, надавали перевагу власним інтересам, що не завжди відповідало інтересам всього класу. Нажаль все таки було 11% учнів, які ізольовані від групи шкільного класу, і з якими не відбувалося спілкування взагалі.

За результатами соціометричної картки щодо результатів експерименту, проведеному у 5-му класі загальноосвітньої школи I-III ступенів №1, було встановлено, що у класі учні не мають вираженого лідера, однак у 47% учнів переважають лідерські якості, що відображалось у активній їхній участі в житті класу, успішним рівнем засвоєння знань та вони мали авторитет серед однолітків. У 20% учнів класу переважала пасивна участь в житті шкільної групи, вони є більш відстороненими, менш проявляли себе та свої інтереси. Нажаль 33% учнів класу – були повністю ізольованими від групи, майже не спілкувалися з однокласниками, і між собою, вони надавали перевагу більше спілкуванню за межами школи та класу.

Отже, за результатами експериментального дослідження було встановлено, що міжособистісні взаємини у шкільній групі чуючих та у шкільній групі учнів з порушеннями слуху мають типові характеристики не залежно від соціального статусу чи типу порушення. Все це відображається у тому, що для молодших підлітків головними у формуванні взаємовідносин є зовнішньо-матеріальні ознаки. Пріоритет надавався учнями не навчальним досягненням, участі у класно-шкільних заходах, відвідуванням гуртків чи секцій, а зовнішності і матеріальним благам, доступним учням класу: сучасні гаджети, одяг, подорожі тощо.

Важливого значення відіграє вчитель в межах закладу освіти, не як носій знань чи керівник групи, а як організатор згуртованості учнів. Саме формування згуртованості, робота на результат колективу, проведення соціальних заходів чи вечорів, дозволить створити умови для вираження індивідуальних якостей кожної особистості учня. Особливого значення в умовах сьогодення набуває спеціальний заклад освіти для дітей з порушеннями слуху, який звертає увагу на оновлення змісту освіти, змінює акцент на становлення більш глибокої, ніж раніше, диференціації та індивідуалізації процесу навчання, на розвиток життєвої компетенції та творчих здібностей, соціальної адаптації учнів в цілому.

Тому, враховуючи експериментально досліджені особливості міжособистісних відносин школярів п'ятих класів нормотипових і з порушеннями слуху можна виокремити наступне: слід вивчати систему міжособистісних відносин учнів у шкільній групі, для того, щоб в подальшому цілеспрямовано формувати ці відносини, створити для кожної дитини в групі сприятливий емоційний клімат. Ні в якому разі не можна залишати без уваги «непопулярних» учнів класу. Постає необхідність виявити їх своєчасно і розвинути у них позитивні якості, підняти занижену самооцінку, рівень домагань, щоб поліпшити їхній стан в системі міжособистісних відносин малої групи.

Висновки, перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Вивчивши різні джерела та проаналізувавши різні підходи вчених-науковців з питання міжособистісних взаємин молодших підлітків (з нормальним слухом та з порушеннями слуху) можна зробити висновок, що у шкільному класі однолітків, в якому весь час перебуває учень, формуються певні соціокультурні умови взаємозв'язку, які в тій чи іншій мірі впливають на соціальний статус. Кожна досліджувана група, яку ми вивчали, підтвердила значимість соціальних зв'язків у колективі, згуртованість та взаємозалежність, як основний фактор розвитку особистості.

Так як, спілкування в підлітковому віці є провідним видом діяльності, для них важливим є не тільки бути разом з однолітками, але, й займати серед них певне соціальне місце. Як показали дослідження, молодшими підлітками цінуються ті якості особистості, які проявляються в спілкуванні, у взаємодії з друзями; для них велике значення має зовнішньо-матеріальна значущість спілкування. І хоча у дітей з порушеннями слуху уповільнено формуються соціально зрілі міжособистісні відносини, що обумовлено об'єктивними труднощами процесу комунікації, у таких дітей під керівництвом вчителів і батьків можуть формуватися позитивні відносини до товаришів, чуйність, уважність, взаємодопомога, що й підтверджується на практиці.

Перспективи подальших пошуків у напрямку нашого дослідження повинні стосуватися питань вивчення динамічних процесів малої групи осіб з порушеннями слуху і питань різновекторного діагностування даних процесів.

Список використаних джерел:

1. **Антилогова, Л. Н., Рассудова, Л. А.** (2017). Развитие коммуникативных навыков как условие социализации подростков с нарушением слуха. Проблемы развития социальной сферы в России и за рубежом. *Сборник научных трудов по материалам I Международной научно-практической конференции*. Калининград, С. 378–387.
2. **Бодалев, А. А.** (1993). Психология межличностных отношений (К 100-летию со дня рождения В.Н. Мясницкого). *Вопросы психологии*. №2. С. 86-91.
3. **Болбочану, А. В., Плэтикэ, А. А.** (2017). Влияние отношений подростков с нарушениями слуха на формирование межличностных связей. *Бюллетень науки и практики*. № 3 (16). С. 277–286.
4. **Гончарова, Е. Л., Кукушкина, О. И.** (1998). Внутренний мир человека как предмет изучения в специальной школе: Опыт проектирования нового содержания обучения. *Дефектология* №3. С. 3-14.
5. **Куликова, О. С., Белишова, А. П.** (2017). Некоторые характеристики межличностного общения подростков с нарушениями слуха. *Вопросы психического здоровья детей и подростков*. Т. 17. № 2. С. 129–130.
6. **Баяушкина, С. М.** (2018). Методика социометрического изучения межличностных отношений в детском коллективе Метод Дж. Морено. *Психология подростка*. Полное руководство. под ред. Реана, А. А.. – СПб.: *Прайм-ЕВРОЗНАК*. 2003. С. 432.
7. **Речицкая, Е. Г., Гайдова, Ю. В.** (2017). Развитие межличностных отношений детей с нарушением слуха. *Монография*.
8. **Речицкая, Е. Г.** (2020). Специальная психология и коррекционная педагогика: межличностные отношения младших школьников с нарушением слуха: учебное пособие для вузов. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: *Издательство Юрайт*,. 138 с.
9. **Соловьева, И. Л., Цукерман, И. В.** (1998). Социальный педагог в школе для глухих. *Дефектология*. №4.
10. **Янн, П. А.** (2003). Воспитание и обучение глухого ребенка. *Сурдопедагогика как наука*. Москва.
11. **Goldblat, E.; Most, T.** (2018). Cultural identity of young Deaf adults with cochlear implants in comparison to Deaf without cochlear implants and hard-of-hearing young adults. *J. Deaf Stud. Deaf Educ.* 23, 228–239.
12. **Terlektsi, E.; Kreppner, J.; Mahon, M.; Worsfold, S.; Kennedy, C.R.** (2020). Peer relationship experiences of Deaf and hard-of-hearing adolescents. *J. Deaf Stud. Deaf Educ.* 25, 153–166.
13. **Dammeyer, J.; Chapman, M.; Marschark, M.** (2018). Experience of hearing loss, communication, social participation, and psychological well-being among adolescents with cochlear implants. *Am. Ann. Deaf*, 163, 424–439.

References:

1. **Antilogova, L. N., Rassudova, L. A.** (2017). Razvitie kommunikativnykh navykov kak uslovie sotsializatsii podrostkov s narusheniem sluha. Problemy razvitiya sotsialnoy sfery v Rossii i za rubezhom. *Sbornik nauchnykh trudov po materialam I Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii*. Kaliningrad, S. 378–387. [in Russian].
2. **Bodalev, A. A.** (1993). Psihologiya mezhlichnostnykh otnosheniy (K 100-letiyu so dnya rozhdeniya V.N. Myasnitskogo). *Voprosyi psihologii*. №2. S. 86-91[in Russian].
3. **Bolbochanu, A. V., Pletike, A. A.** (2017). Vliyanie otnosheniy podrostkov s narusheniyami sluha na formirovanie mezhlichnostnykh svyazey. *Byulleten nauki i praktiki*. № 3 (16). S. 277–286. [in Russian].
4. **Goncharova, E. L., Kukushkina, O. I.** (1998). Vnutrenniy mir cheloveka kak predmet izucheniya v spetsialnoy shkole: Opyit proektirovaniya novogo soderzhaniya obucheniya. *Defektologiya* №3. S. 3-14. [in Russian].
5. **Kulikova, O. S., Belishova, A. P.** (2017). Nekotorye harakteristiki mezhlichnostnoho obscheniya podrostkov s narusheniyami sluha. *Voprosyi psihicheskogo zdorovyia detey i podrostkov*. T. 17. № 2. S. 129–130. [in Russian].
6. **Bayushkina, S. M.** (2018). Metodika sotsiometricheskogo izucheniya mezhlichnostnykh otnosheniy v detskom kollektive Metod Dzh. Moreno. [in Ukrainian].
7. **Psihologiya podrostka**. Polnoe rukovodstvo. pod red. Reana, A. A.. – SPb.: *Praym-EVROZNAK*. 2003. S. 432[in Russian].
8. **Rechitskaya, E. G., Gaydova, Yu. V.** (2017). Razvitie mezhlichnostnykh otnosheniy detey s narusheniem sluha. *Monografiya*. [in Russian].
9. **Rechitskaya, E. G.** (2020). Spetsialnaya psihologiya i korrektsionnaya pedagogika: mezhlichnostnyie otnosheniya mladshih shkolnikov s narusheniem sluha: uchebnoe posobie dlya vuzov. 2-e izd., pererab. i dop. Moskva: *Izdatelstvo Yurayt*,. 138 s. [in Russian].
10. **Soloveva, I. L., Tsukerman, I. V.** (1998). Sotsialniy pedagog v shkole dlya gluhih. *Defektologiya*. №4. [in Russian].
11. **Yann, P. A.** (2003). Vospitanie i obuchenie gluhogo rebenka. *Surdopedagogika kak nauka*. Moskva. [in Russian].
12. **Goldblat, E.; Most, T.** (2018). Cultural identity of young Deaf adults with cochlear implants in comparison to Deaf without cochlear implants and hard-of-hearing young adults. *J. Deaf Stud. Deaf Educ.* 23, 228–239. [in English].
13. **Terlektsi, E.; Kreppner, J.; Mahon, M.; Worsfold, S.; Kennedy, C.R.** (2020). Peer relationship experiences of Deaf and hard-of-hearing adolescents. *J. Deaf Stud. Deaf Educ.* 25, 153–166. [in English].
14. **Dammeyer, J.; Chapman, M.; Marschark, M.** (2018). Experience of hearing loss, communication, social participation, and psychological well-being among adolescents with cochlear implants. *Am. Ann. Deaf*, 163, 424–439. [in English].

Круглик О.П., Погребняк В.А. Изучение социокультурного влияния на установление межличностных отношений подростков.

В данной статье рассматривается проблема установления межличностных отношений у подростков с нарушениями слуха под социокультурным влиянием малой группы. Поскольку именно в подростковом возрасте возникает наибольшая потребность в самовыражении, определении социальных ролей, формируется умение

выражать свои мысли и отстаивать собственное мнение.

Авторами раскрываются особенности проявлений межличностных отношений в школьной группе пятиклассников, предоставляются результаты социометрического обследования учеников.

В статье акцентируется внимание на противоречиях подросткового возраста, выдающуюся роль учителя и родителей в формировании межличностных отношений учащихся класса и сплоченности школьной группы.

Ключевые слова: межличностные отношения, малая группа, социокультурное влияние, сплоченность группы.

Kruglyk O.P., Pogrebnyak V.O. Study of the socio-cultural influence on the establishment of interpersonal relationships in adolescents.

This article examines the problem of establishing interpersonal relationships in adolescents with hearing impairments under the socio-cultural influence of a small group. Since it is in adolescence that the greatest need for self-expression, determination of social roles arises, the ability to express one's thoughts and defend one's own opinion is formed.

The purpose of the article highlight aspects of interpersonal communication of fifth graders and sociocultural conditions of influence on interpersonal relationships in the group of hearing children and group of children with hearing impairments as factors in the formation of social experience and the formation of social activity in the life of the individual.

The authors reveal the features of the manifestations of interpersonal relations in the school group of fifth-graders, provide the results of sociometric examination of students.

According to the results of the experimental study, it was found that interpersonal relationships in the school group of hearing children and in the school group of students with hearing impairments have typical characteristics regardless of social status or type of impairment. All this is reflected in the fact that for younger adolescents the main in the formation of relationships are external and material features. Priority was given to children not by academic achievements, participation in classroom activities, attending clubs or sections, but by appearance and material goods available to students of the class: modern gadgets, clothes, travel, etc.

The article focuses on the contradictions of adolescence, the outstanding role of teachers and parents in the formation of interpersonal relationships among students of class and the cohesion of the school group.

Key words: interpersonal relationships, small group, socio-cultural influence, group cohesion.

DOI 10.31392/NPU-nc.series19.2020.40.09

УДК 316.61:159.9-051

В. Є.Коваленко

kovalenkov811@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7792-4653>

ДЕФІНІЦІЯ ПОНЯТЬ «СОЦІАЛІЗАЦІЯ» ТА «РОЗВИТОК» У СПЕЦІАЛЬНИХ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

У статті розглядається проблема уточнення дефініцій «соціалізація» та «розвиток» у психолого-педагогічних дослідженнях. Встановлено, що поняття «соціалізація» та «розвиток особистості» є взаємопов'язаними, але не тотожними, вони розглядаються як процес засвоєння та відтворення соціально-культурного досвіду людиною. Акцент на активність особистості у цьому процесі більш виразно виявляється саме в ідеї розвитку, а не соціалізації: тут він девальвований, оскільки в центрі уваги знаходиться соціальне середовище і підкреслюється його вплив на особистість. Соціалізація та розвиток особистості здійснюється впродовж усього життя людини, а основними їх сферами є діяльність, спілкування, самосвідомість. Загальною характеристикою всіх цих трьох сфер є процес розширення, примноження соціальних зв'язків індивіда із зовнішнім світом.

Ключові слова: соціалізація, соціальне становлення, розвиток, особистість, індивідуальність.

Постановка проблеми. У сучасній педагогічній науці особливої актуальності набувають проблеми соціалізації, соціальної інтеграції та розвитку особистості осіб з психофізичними порушеннями, адже ця категорія є найбільш уразливою частиною населення у соціальному аспекті.

Проблеми соціалізації та розвитку особистості є міждисциплінарними проблемами, які